

КОНСТИТУЦИОННОЕ И МУНИЦИПАЛЬНОЕ ПРАВО

УДК [342.53:342.15](477)

МІСЦЕ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ В СИСТЕМІ СУБ'ЄКТІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ЦІЛІСНОСТІ

Андрій НАДУТІЙ,

ад'юнкт відділу організації освітньо-наукової підготовки
Харківського національного університету внутрішніх справ

SUMMARY

This article examines the place of the Verkhovna Rada of Ukraine in system of bodies ensuring territorial integrity. The author concludes that the role of the Verkhovna Rada of Ukraine in system of bodies ensuring the territorial integrity is a fundamental (determining) that is due, firstly, to its place in the system of public administration, secondly, authority in the field of territorial integrity. As the only legislative body, the Parliament of Ukraine determines the basis for territorial integrity. The article concludes that the widest control powers and capabilities in the sphere of territorial integrity is a parliament and its subsidiary specialized institutions. Several of powers in the sphere of territorial integrity made by Parliament together with the President of Ukraine, as chief of the armed forces and guarantee the territorial integrity of Ukraine. For example, the Parliament of Ukraine, both independently and with the participation of the President forms a series of subjects ensuring the territorial integrity of Ukraine.

Key words: territorial integrity, subjects of ensuring territorial integrity, Verkhovna Rada of Ukraine, legislature, legislative function of Parliament, nationwide referendum on issues the territory, fundamentals national security.

АНОТАЦІЯ

У статті досліджується місце Верховної Ради України в системі органів забезпечення територіальної цілісності. Автор робить висновок, що роль Верховної Ради України в системі органів забезпечення територіальної цілісності є фундаментальною (визначальною), що зумовлено, по-перше, її місцем в системі органів публічної влади, по-друге, повноваженнями у сфері забезпечення територіальної цілісності. Як єдиний орган законодавчої влади Верховна Рада України визначає основи забезпечення територіальної цілісності. У статті робиться висновок, що найширші контрольні повноваження та можливості у сфері забезпечення територіальної цілісності має саме парламент та його спеціалізовані допоміжні інституції. Низка повноважень у сфері забезпечення територіальної цілісності здійснюється парламентом сумісно з Президентом України як головнокомандувачем збройних сил та гарантом територіальної цілісності України. Наприклад, Верховна Рада України як самостійно, так і за участю глави держави формує низку суб'єктів забезпечення територіальної цілісності України.

Ключові слова: територіальна цілісність, суб'єкти забезпечення територіальної цілісності, Верховна Рада України, законодавча влада, законодавча функція, контрольна функція парламенту, всеукраїнський референдум з питань території, засади національної безпеки.

Постановка проблеми. Складність та динамічність безпекового середовища довкола України зумовлена сучасною кризою та невизначеністю засад нової системи міжнародної безпеки, послабленням ролі міжнародних безпекових інститутів, спробами посилити роль воєнної сили поза наявними механізмами міжнародної безпеки (абз. 3 п. 6). [3]. Тому для забезпечення територіальної цілісності території необхідні активні зміни внутрішньої системи безпеки як складової глобальної безпеки, зокрема удосконалення процесу розробки та прийняття нормативно-правових актів стосовно структури та функціонування системи забезпечення територіальної цілісності України [18, с. 10, 11]; своєчасна кореляція зовнішньої та внутрішньої політики щодо забезпечення територіальної цілісності.

Актуальність теми. Актуальною залишається проблема локалізації та припинення посягання на територіальну цілісність України. Органи публічної влади зобов'язані забезпечити проголошені Конституцією України принципи єдності, територіальної цілісності та недоторканності. Система органів забезпечення територіальної цілісності є складовою механізму забезпечення національної безпеки. Безумовно, важлива роль в системі цих органів належить Верховній Раді України. Тому **метою** статті є визначення

місця та ролі Верховної Ради України в системі суб'єктів забезпечення територіальної цілісності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Механізм забезпечення національної безпеки являє собою сукупність двох комплексних елементів нормативного (матеріального і процесуального) й інституційного (державного і недержавного) характеру, спрямованих на реалізацію національних інтересів країни та їх захист від різного роду загроз. [18, с. 5, 6]. При цьому нормативний елемент механізму забезпечення територіальної цілісності більшою мірою формується саме Верховною Радою України як єдиним органом законодавчої влади. Водночас Верховна Рада України є одним з головних суб'єктів забезпечення територіальної цілісності.

У відповідності до Закону України «Про основи національної безпеки України» (далі – Закон) територіальна цілісність та недоторканність забезпечується (ст. 3) широким колом суб'єктів. При цьому усі перелічені суб'єкти, у відповідності до Закону, здійснюють забезпечення одночасно усіх об'єктів, у тому числі й територіальної цілісності. У відповідності до ст. 4 Закону такими суб'єктами є: Президент України; Верховна Рада України; Кабінет Міністрів України; Рада національної безпеки і оборони України; міністерства та інші центральні органи виконавчої влади; Національний банк України; суди загальної юрисдикції; прокуратура Укра-

їни; Національне антикорупційне бюро України; місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування; Збройні Сили України, Служба безпеки України, Служба зовнішньої розвідки України, Державна прикордонна служба України та інші військові формування, утворені відповідно до законів України; органи і підрозділи цивільного захисту; громадяни України, об'єднання громадян [8].

Проте з повнотою вказаного переліку суб'єктів забезпечення територіальної цілісності погоджуються не всі. Так, А.О. Потьомкін переконаний, що до даного переліку слід додати Конституційний Суд України. Зокрема, вчений відзначає, що з огляду на важливість повноважень органу конституційного контролю вагома роль і висока значимість його діяльності безумовна. Рішення Конституційного Суду України є принципово важливими для нормотворчої діяльності органів публічної влади. Його діяльність направлена на стабільність правових норм, єдність розуміння змісту Конституції України. Ним осмислюються та конкретизуються конституційні положення, в яких закладені межі компетенції гілок державної влади. Тому, безумовно, Конституційний Суд України є суб'єктом забезпечення національної безпеки [12, с. 190]. Ми цілком погоджуємося з позицією А.О. Потьомкіна. При забезпеченні територіальної цілісності мають важливе значення рішення Конституційного Суду України, особливо з питань відповідності Конституції України діянь суб'єктів забезпечення територіальної цілісності України, та нормативно-правових актів, що ними прийняті, розмежування повноважень між ними.

В.Л. Федоренко, коментуючи ст. 4 Закону, відзначає, що, разом з тим, навіть цей перелік суб'єктів забезпечення національної безпеки не є вичерпним. До згаданого переліку суб'єктів вчений додає Український народ, Конституційний Суд України, народних депутатів України, політичні партії, інститути громадянського суспільства, ЗМІ тощо. [16, с. 33]. [15, с. 24].

З.Д. Чуйко в свою чергу відзначає, що, враховуючи проблеми нормативно-правового регулювання судової влади в аспекті національної безпеки, доцільно було б, зокрема, у Законі України «Про основи національної безпеки України», замінити суб'єкт забезпечення національної безпеки – суди загальної юрисдикції – на органи судової влади [19, с. 10]. Таким чином фактична система суб'єктів забезпечення територіальної цілісності ширша, ніж та, що передбачена законом.

Слід також відзначити, що система суб'єктів забезпечення територіальної цілісності – це не просто перелік органів, а також місце кожного з них у загальній системі, характер відносин цих органів між собою [6, с. 10]. Конституція та закони України визнають також основи взаємодії системи суб'єктів забезпечення територіальної цілісності, зокрема такі, як координація, загальне керівництво Президента України, здійснення контролю Президентом України, Верховною Радою України, Кабінетом Міністрів України, Радою національної безпеки і оборони України в межах їх повноважень, визначених Конституцією і законами України. (ст. 11 Закону) [8].

Так, Верховна Рада України в межах повноважень, визначених Конституцією України, визначає засади внутрішньої та зовнішньої політики, основи національної безпеки, формує законодавчу базу в цій сфері, схвалює рішення з питань введення надзвичайного і воєнного стану, мобілізації, визначення загальної структури, чисельності, функцій Збройних Сил України та інших військових формувань, створених відповідно до законів України (ч. 2 ст. 9 Закону) [8].

З точки зору В.О. Антонова, на кожному відрізку часу оцінка потенційних загроз і ступеня їх небезпеки для національних інтересів України є пріоритетним напрямом діяльності саме Верховної Ради України. [1, с. 62]. Законодавець

відзначає, що з урахуванням геополітичної і внутрішньої обстановки в Україні діяльність усіх державних органів має бути зосереджена на прогнозуванні, своєчасному виявленні, попередженні і нейтралізації зовнішніх і внутрішніх загроз, у тому числі територіальної цілісності України, безпеці її прикордонного простору. (ст. 8) [8].

На нашу думку, висновки В.О. Антонова цілком обґрунтовані, оскільки саме Верховна Рада України визначає засади внутрішньої та зовнішньої політики, у тому числі у сфері забезпечення територіальної цілісності, основи національної безпеки, формує законодавчу базу в цій сфері. Слід врахувати, що діяльність усієї системи органів забезпечення територіальної цілісності значною мірою залежить від належного законодавчого забезпечення. В свою чергу, відповідно до Конституції України виключно законами України визначаються: територіальний устрій України; засади зовнішніх зносин, зовнішньоекономічної діяльності, митної справи; основи національної безпеки, організації Збройних Сил України і забезпечення громадського порядку; правовий режим державного кордону; правовий режим воєнного і надзвичайного стану, зон надзвичайної екологічної ситуації. Виключно законами України встановлюються: порядок направлення підрозділів Збройних Сил України до інших держав; порядок допуску та умови перебування підрозділів збройних сил інших держав на території України. (Стаття 92). [9].

Таким чином, правом встановлювати законодавчі основи забезпечення територіальної цілісності наділена виключно Верховна Рада України. В.С. Журавський, В.О. Серьогін та О.Н. Ярмиш у своїй праці зазначають, що Верховна Рада займає провідне місце серед вищих органів державної влади, у першу чергу, завдяки своїм законодавчим повноваженням, а також в якості центральної ланки політичної системи України, визначаючи основні засади внутрішньої та зовнішньої політики нашої держави [6, с. 118]. А.З. Георгіца стверджував, що законодавча влада посідає особливе місце в системі органів публічної влади. Вона визначає організацію та функціонування виконавчої та судової влади і в такий спосіб виконує орієнтовану роль стосовно до цих гілок державної влади. У відносинах з іншими гілками державної влади, а також для визначення ролі законодавчої влади в суспільстві важливе значення має реальна, тобто фактична сила законодавчої влади. Прийнято вважати, що в сучасних умовах у демократичних державах законодавча влада – це сильна влада. Вона іноді приймає закони (поправки до них) усупереч волі уряду або глави держави. [5, с. 234, 235]. На думку Ж.М. Пустовіт, Верховна Рада України, будучи загальнонаціональним представницьким органом влади, здійснює свої функції від імені Українського народу, в межах повноважень, передбачених Конституцією та законами України, що якраз і визначає її місце в системі органів публічної влади. [13]. Більш чітко відзначив А.З. Георгіца, вказавши, що «...Верховна Рада є єдиним органом, який представляє інтереси Українського народу, тобто виражає його суверенну волю». [5, с. 238]. В.А. Ліпкан у своєму дисертаційному дослідженні пояснює вибір послідовності розгляду ним суб'єктів національної безпеки. Розпочавши дослідження зі статусу Верховної Ради, вчений вказує, що черговість зумовлена не тим порядком, який зазначено в ст. 4 Закону України «Про основи національної безпеки України», а логікою розташування даних суб'єктів у Конституції України, а відтак і реальним значенням у даному процесі, здатністю формувати безпекову політику, спрямовувати відповідні органи, координувати та контролювати виконання покладених на них завдань. [10, с. 140].

Отже, місце Верховної Ради України в системі органів забезпечення територіальної цілісності, по-перше, зумовлено місцем в системі органів публічної влади, а по-друге, повноваженнями Верховної Ради України в даній сфері.

Разом з тим, законодавчі повноваження парламенту у сфері забезпечення територіальної цілісності свідчать про фундаментальну роль парламенту в цій сфері.

Так, З.Д. Чуйко стверджує, що місце Верховної Ради України зумовлено, перш за все, тим, що парламент безпосередньо отримує владні повноваження від народу, який є носієм суверенітету. При здійсненні представницької діяльності Верховна Рада України стає інтеграційним центром щодо виявлення, узгодження, відображення, реалізації та захисту інтересів народу України, територіальної цілісності суверенної території. По-друге, саме парламент створює основи нормативно-правового інструментарію у сфері національної безпеки, в тому числі територіальної цілісності. По-третє, парламент наділений правом контролю за втіленням законодавчих актів, які визначають правову основу національної безпеки, компетенцію органів державної влади у цій сфері, причому як шляхом заслуховування владних структур про їх діяльність у даному напрямку на своїх пленарних засіданнях, так і через контрольну діяльність комітетів парламенту, тимчасових спеціальних і тимчасових слідчих комісій, народних депутатів України, діяльність Уповноваженого Верховної Ради з прав людини, Рахункової палати [17, с. 11].

Крім того, розкриваючи місце Верховної Ради України в системі суб'єктів забезпечення територіальної цілісності, варто враховувати повноваження Президента України в законодавчій сфері. Так, А.З. Георгіца зазначав, що Парламент і Президент володіють значною кількістю конституційних і фактичних повноважень у законодавчій сфері. В більшій своїй частині ці повноваження мають спільний характер. Навіть ті повноваження, які можна охарактеризувати як односторонні, тобто притаманні тільки одній гілці влади, не завжди такими є в дійсності, оскільки їх здійснення в тій чи іншій мірі пов'язане із функціонуванням іншої гілки. Наприклад, президентське право вето, здається, є одностороннім повноваженням, однак його застосування неможливе без позитивної акції парламенту: немає білля – немає вето [4, с. 372].

Наступне, на що слід звернути увагу, це те, що в системі органів забезпечення територіальної цілісності Верховна Рада – не єдиний орган контролю. Здійснення контролю у сфері забезпечення територіальної цілісності покладається на Президента України, Верховну Раду України, Кабінет Міністрів України, Раду національної безпеки і оборони України в межах їх повноважень, визначених Конституцією і законами України. (ст. 11 Закону) [8].

При цьому слід відзначити, що найширші контрольні повноваження та можливості у сфері забезпечення територіальної цілісності має саме парламент спільно з його спеціалізованими допоміжними інституціями. Наприклад, у порівнянні з контрольними повноваженнями парламенту Кабінет Міністрів України контролює діяльність міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, Ради міністрів Автономної Республіки Крим та місцевих державних адміністрацій (ч. 2 ст. 1). [7].

Ю.Г. Барабаш визначає парламентський контроль в Україні як важливу функцію Верховної Ради України, яка здійснюється парламентом як безпосередньо, так і його органами, посадовими особами, народними депутатами України та спеціалізованими допоміжними інституціями – Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини та Рахунковою палатою, і спрямована на перевірку діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, їх посадових осіб та підприємств, установ і організацій, розташованих на території України, незалежно від їх підпорядкування і форм власності, з точки зору відповідності цієї діяльності вимогам законності, ефективності та доцільності [2, с. 3]. Отже, інституціональний механізм парламентського контролю становить дволанкову систему суб'єктів. Перша ланка включає в себе безпосередньо парламент – Верховну Раду

України як орган, що уповноважений приймати рішення про притягнення винних осіб до конституційно-правової відповідальності. До другої ланки входять посадові особи, органи парламенту та народні депутати України. Окрему групу в цій ланці складають спеціалізовані допоміжні парламентські інституції – Уповноважений Верховної Ради України з прав людини та Рахункова палата, які, порівняно з першою групою суб'єктів, наділені досить широкою незалежністю та самостійністю у здійсненні контролю [2, с. 3, 4].

На думку З.Д. Чуйко, на сучасному етапі одним із пріоритетних завдань законодавчої діяльності Верховної Ради України у досліджуваній сфері є структурне і організаційно-правове вдосконалення механізму забезпечення національної безпеки України. Істотне значення для забезпечення національної безпеки має здійснення парламентського контролю за органами державної влади. Результативність цього контролю пов'язана, перш за все, із удосконаленням форм контрольної діяльності, активізацією контролю комітетів, роботи народних депутатів в округах, врегулюванням статусу тимчасових слідчих комісій. З.Д. Чуйко стверджує, що необхідно підвищити роль у його здійсненні комітету Верховної Ради України з питань національної безпеки і оборони [17, с. 11].

Предметом відання комітету з питань національної безпеки і оборони є: національна безпека України; законодавче забезпечення діяльності органів служби безпеки, розвідки і контррозвідки, органів прикордонної служби; правовий режим державного кордону, воєнного та надзвичайного стану; оборонно-промисловий комплекс, військово-технічне співробітництво України з іншими державами, а також участь України в міжнародних миротворчих операціях; державна політика у сфері оборони; боротьба з тероризмом; здійснення цивільного, у тому числі парламентського, контролю над Воєнною організацією держави; військова служба, Збройні Сили України та їх реформування; військові формування, утворені відповідно до законів України та ін. [11]. Предмет відання комітету з питань національної безпеки і оборони яскраво демонструє роль та основні завдання Верховної Ради України в забезпеченні основ територіальної цілісності.

На думку З.Д. Чуйко, Верховна Рада України, будучи суб'єктом забезпечення національної безпеки, впливає на процес забезпечення національної безпеки здебільшого у ході реалізації представницької, законодавчої та контрольної функцій [17, с. 11]. Проте, на нашу думку, установча функція парламенту не менш важлива у сфері забезпечення територіальної цілісності, ніж представницька, законодавча чи контрольна. Так, Верховна Рада України: формує спільно з Президентом України Уряд; затверджує загальну структуру, чисельність, визначає функції Служби безпеки України, Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, а також Міністерства внутрішніх справ України; надає згоду на призначення на посаду та звільнення з посади Президентом України Генерального прокурора України; може відправити у відставку Генерального прокурора, висловивши йому недовіру; призначає суддів безстроково та ін. Таким чином, Верховна Рада формує як самостійно, так і за участю глави держави низку суб'єктів забезпечення територіальної цілісності України; затверджує загальну структуру, чисельність та функції суб'єктів забезпечення територіальної цілісності.

Серед повноважень Верховної Ради України щодо території України, як суверенної території, є призначення всеукраїнського референдуму (п. 2 ст. 85 Конституції України). У відповідності до ст. 73 Конституції України «виключно всеукраїнським референдумом вирішується питання про зміну території України». Зі змісту 73 статті Конституції України випливає єдиний можливий конституційний порядок зміни території України. Додержання положень цієї статті забезпечить реалізацію суверенної волі Українського

народу. Йдеться про зміну території законним конституційним шляхом, з безпосередньою участю Українського народу як єдиного джерела влади в державі. М.А. Рубашенко доводить, що словосполучення «на порушення порядку, встановленого Конституцією України» в ст. 110 КК «Посягання на територіальну цілісність і недоторканність України» слід розуміти як учинення дій, спрямованих на зміну території України на порушення порядку, встановленого ч. 3 ст. 5 та ст. 73 Конституції, тобто без згоди Українського народу, вираженої на всеукраїнському референдумі (без проведення такого референдуму або шляхом фальсифікації його результатів) [14, с. 6].

Отже, передбачений Конституцією України порядок зміни території держави унеможливує наділення будь-якого іншого суб'єкта, окрім народу України, правом вирішувати це питання.

Висновки. З огляду на проведені дослідження слід зробити наступні висновки:

1. Роль Верховної Ради України в системі органів забезпечення територіальної цілісності є фундаментальною (визначальною), що зумовлено, по-перше, її місцем в системі органів публічної влади, по-друге, повноваженнями у сфері забезпечення територіальної цілісності. Зокрема найширші контрольні повноваження та можливості у сфері забезпечення територіальної цілісності має саме парламент та його спеціалізовані допоміжні інституції. Парламент наділений правом контролю за тим, як втілюються у життя закони щодо забезпечення територіальної цілісності, причому як шляхом заслуховування владних структур про їх діяльність у цьому напрямку на своїх пленарних засіданнях, так і через контрольну діяльність комітетів парламенту, тимчасових спеціальних і тимчасових слідчих комісій, народних депутатів України.

2. Як єдиний орган законодавчої влади Верховна Рада України визначає такі основи забезпечення територіальної цілісності: засади внутрішньої та зовнішньої політики у сфері забезпечення територіальної цілісності, територіальний устрій; засади митної справи; основи національної безпеки, організації Збройних Сил України і забезпечення громадського порядку; правовий режим державного кордону; правовий режим воєнного і надзвичайного стану; порядок направлення підрозділів Збройних Сил України до інших держав; порядок допуску та умови перебування підрозділів збройних сил інших держав на території України.

3. Ряд повноважень у сфері забезпечення територіальної цілісності здійснюється парламентом сумісно з Президентом України як головнокомандувачем збройних сил та гарантом територіальної цілісності України. Наприклад, Верховна Рада України як самостійно, так і за участю глави держави формує низку суб'єктів забезпечення територіальної цілісності України.

Список використаної літератури:

1. Антонов В.О. Проблеми визначення пріоритетних напрямків конституційного забезпечення національної безпеки української держави в умовах сучасних викликів та загроз / Антонов В.О. // Держава і право : зб. наук. праць. Юрид. і політ. науки / Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – 2014. – № 65. – С. 59–65.
2. Барабаш Ю.Г. Парламентський контроль в Україні: проблеми теорії та практики : автореф. на дис. на канд. юрид. наук, 12.00.02 – конституційне право / Ю.Г. Барабаш; Національна юридична академія ім. Я. Мудрого. – Харків, 2004. – 19 с.
3. Воєнна доктрина України затверджена Указом Президента України від 24 вересня 2015 р. № 555/2015 [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/555/2015/paran8#n8>
4. Георгіца А.З. Сучасний парламентаризм: проблеми теорії та практики: дис. на доктора юрид. наук, 12.00.02 –

конституційне право; / А.З. Георгіца; Чернівецький державний ун-т ім. Ю. Федьковича. – Чернівці, 1999. – 291 с.

5. Життєвий і творчий шлях професора і вчителя Аурела Зиновійовича Георгіци / упоряд.: Курко Я.С., Волошук О.Т., Чепель О.Д., Чебан В.І. – Чернівці: Технодрук, 2013. – 416 с.

6. Журавський В.С., Серьогін В.О., Ярмиш О.Н. державне будівництво та місцеве самоврядування в Україні: Підруч. для студ. вищ. навч. закл. – К. : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2004. – 672 с.

7. Закон України «Про Кабінет Міністрів України» [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/794-18>

8. Закон України «Про основи національної безпеки України» від 19 червня 2003 р. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/964-15>

9. Конституція України [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

10. Ліпкан В.А. Адміністративно-правові основи забезпечення національної безпеки України: дис. на доктора юрид. наук, 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право / В.А. Ліпкан; Київський нац. ун-т внутрішніх справ. – Київ, 2008. – 401 с.

11. Постанова Верховної Ради України Про перелік, кількісний склад і предмети відання комітетів Верховної Ради України восьмого скликання (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 1, ст. 10) [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/22-viii>

12. Потьомкін А.О. Вирішення Конституційним Судом України публічно-правових спорів про компетенцію (в аспекті національної безпеки) // Держава і право : зб. наук. праць. Юрид. і політ. науки / Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – 2009. – № 4. – С. 188–195.

13. Пустовіт Ж.М. Основні напрями діяльності Верховної Ради України – парламенту України – Бюлетень Міністерства юстиції України, 2011 [Електронний ресурс] Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/bmju_2011_6_6.pdf

14. Рубашенко М.А. Кримінальна відповідальність за посягання на територіальну цілісність і недоторканність України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право / М.А. Рубашенко. – Харків, 2015. – 24 с.

15. Сушинський О. Рада Національної безпеки і оборони України – конституційно-правовий статус // Вибори та демократія: наук.-просвітн. правн. журн. – 2005. – № 4. – С. 23–33.

16. Федоренко В.Л. Конституційно-правовий статус Ради національної безпеки і оборони України // Бюлетень Міністерства юстиції України : офіц. вид. / засн. М-во юстиції України. – 2010. – № 12. – С. 32–39.

17. Чуйко З.Д. Конституційні основи національної безпеки України: автореф. на дис. на канд. юрид. наук, 12.00.02 – конституційне право / З.Д. Чуйко; Національна юридична академія ім. Я. Мудрого. – Харків, 2007. – 20 с.

18. Чуйко З.Д. Конституційні основи національної безпеки України: дис. на канд. юрид. наук, 12.00.02 – конституційне право / З.Д. Чуйко; Національна юридична академія ім. Я. Мудрого. – Харків, 2007. – 209 с.

19. Чуйко З.Д. питання функціонування органів судової влади в аспекті забезпечення національної безпеки // Право і безпека № 2 (34) 2010, с. 6–10.

20. Чуйко З.Д. Роль органів виконавчої влади в забезпеченні національної безпеки України // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2009. – № 3(46). – С.162–170.